

КАФЕДРА МОВНОЇ ОСВІТИ КОНСУЛЬТУЄ

Н. Місяк

УВАГА: ПРАВИЛЬНА ФОРМА ПРИЗВИЩА

Серед трьох компонентів назви особи – прізвища, імені та по батькові – особливої уваги щодо використання в документах потребує перший. Прізвище – це юридично значуще особове найменування, що передається від батьків дітям. Воно записане в паспортах, свідоцтвах про народження, трудових книжках тощо. Жоден документ – виклик, посвідчення, заява, наказ чи розпорядження – не буває без прізвища, яке залежно від контексту може вживатися не тільки в початковій формі (*Левченко, Стеценко, Арцимович, Мовчан* та ін.). Так, у заяві, як відомо, адресат стоїть у формі давального відмінка (кому?), адресант – родового (від кого?). У наказі про переведення на наступний рік навчання прізвище студента вживається в знахідному відмінку (*перевести студентів Демченка І.Ю., Кравця В.В.* – якщо йдеться про представників чоловічого роду). Текст розпорядження (по деканату) або наказу про оголошення подяки прогнозує форму давального відмінка названих у цих документах прізвищ (*Чумаченкові(-у) О.А., Стрикаленкові (-у) Є.А.* – для іменників чол. роду II відміни).

Українські чоловічі прізвища змінюються всі, жіночі – також, крім тих, що закінчуються на приголосний та на **-о**, проте з їх відмінюванням маємо чимало непорозумінь (а інколи і помилок). Саме це спонукало нас звернутися до особливостей відмінкових форм прізвищ викладачів та студентів нашого університету.

Велику групу становлять українські прізвища на **-ко**: *Нечипоренко, Тяхтенко, Савченко, Доценко, Штепенко, Фоменко, Скирденко, Мохненко* та ін. Варто пам'ятати, що змінюваність таких прізвищ залежить від того, найменуванням особи якої статі вони є. Якщо йдеться про жіночі прізвища (*Тяхтенко Наталія Анатоліївна, Руденко Людмила Миколаївна, Штепенко Олександра Геннадіївна* та подібні), то за будь-яких умов вони не змінюються. Прізвища на **-ко**, які називають представників чоловічої статі, змінюються за зразком іменників чол. роду II відміни, наприклад *батько* (порівняйте: *батька – Фоменка, батькові(-у) – Фоменкові (-у)* і далі). Тож у документах необхідно писати: *ознайомити Нечипоренка Олександра Вікторовича, але Левченко Ольгу Василівну; надати планову відпустку Савченкові Андрію Володимировичу, але Денисенко Ользі Василівні; перевірка магістерських робіт здійснена експертом Пилипенком Ігорем Олеговичем, але Гайдученко Галиною Миколаївною.*

Аналогічно змінюються прізвища, які закінчуються на приголосний: *Пентилюк, Усатюк, Кудас, Форостян, Зимовець, Сапельняк, Поліщук, Блах* та подібні. Укладачі документів повинні враховувати рід такого прізвища: *колишнього ректора Поліщука Євгена Павловича – завідувача кафедри Поліщук Ірини Євгенівни.* Таким чином, залежно від позначуваної статі особи ми пишемо (чи говоримо): *узгодити з Сапельняком Олександром Яковичем і Сапельняк Тетяною Іванівною; зареєстровано заяви співробітника Кудас Наталії та випускника Кудаса Олександра.*

Нерідко трапляються випадки, коли студенти і викладачі – носії зазначених вище українських прізвищ запевняють, що за традицією їхні прізвища не змінюються; як аргумент: „Прізвище мого батька ніколи не змінювали”. Не варто обстоювати те, що не вкладається в систему мови, адже на прізвища, як і на решту слів, поширюються граматичні закони, а тому **чоловічі прізвища** на кшталт

Гармаш, Гайдаш, Сінолуп, Фтоян, Бойко будуть мати відмінкові закінчення: *Гайдаша, Гайдашеві (-у), Гайдаша, Гайдашем, Гайдашеві (-у)*. Інколи ускладнення виникають при відмінюванні прізвищ, які за формою збігаються із загальними іменниками: *Жук – жук, Баран – баран, Шпак – шпак* та подібні. Відмінюваність їх як таких, що утворені від слів, які в українській мові відмінюються, не викликає сумнівів, проте самі носії цих прізвищ, намагаючись відокремити свої прізвища від загальних іменників, досить часто запевняють, що вони не змінюються. Суб'єктивність тверджень не знаходить підтримки в наявній теоретичній та довідковій літературі, тому такі прізвища відмінюються за законами мови. Це ж стосується і прізвищ, які мають матеріально виражені закінчення: *Чайка, Коробка, Книга, Сорока* та ін. Вони змінюються, будучи офіційним найменуванням представників як чоловічої, так і жіночої статі: *заява на ім'я Книги Олександра Андрійовича, звіт про роботу Чайки Катерини Володимирівни*.

Варто звернути увагу на прізвища, які походять від інших частин мови (не іменників) або, утворюючись від іменників, відрізняються граматичною ознакою роду. Так, загальний іменник *ніч* належить до іменників жіночого роду і відповідно відмінюється: *ночі, ніччю*. Перейшовши до розряду власних іменників, це слово може називати особу як жіночого, так і чоловічого роду: *Ніч Тетяна – Ніч Іван*. У цьому разі прізвище *Ніч* жіночого роду за загальними правилами відмінювання прізвищ в українській мові не змінюється: *Ніч Тетяни, про Ніч Тетяну*. Щодо прізвища чоловічого роду, то треба пам'ятати, що у разі зміни родової належності змінюється і система закінчень: **Н.** *Ніч Іван*; **Р.** *Ноча Івана*; **Д.** *Ночеві (-у) Івану*; **З.** *Ноча Івана*; **О.** *Ночем Іваном*; **М.** *(на) Ночеві (-у) Івані (-ові)*.

Використовуючись як власне ім'я, будь-яка частини мови перетворюється (субстантивується) повністю чи частково в іменник, що призводить до зміни граматичних характеристик. Так, вигук „Добрідень”, уживаючись як прізвище, набуває значення чоловічого чи жіночого роду: *Добрідень Алла – Добрідень Сергій*. Відповідно до мовних законів відмінювання українських прізвищ змінюється тільки прізвище чоловічого роду: *Добрідень Алли – Добрідня Сергія*.

Щодо інших прізвищ, то треба зазначити, що вони змінюються залежно від закінчення.

Прізвища прикметникового типу на *-ий, -ій* (*Марцинковський, Вишневський – чол.роду і Барановська, Логвиновська – жін.роду*) відмінюються як відповідні прикметники (твердої та м'якої груп): *Співаковський - Співаковського – Співаковському* і далі. Нерідко помилки зустрічаються в закінченнях родового та давального відмінків прізвищ жіночого роду, тому варто звернути увагу на ці форми: **Н.** *Задорожня, Плесецька*; **Р.** *Задорожньої, Плесецької* (на відміну від російських закінчень *Задорожньої, Плесецкой*); **Д.** *Задорожній, Плесецькій*.

Численну групу являють собою прізвища із суфіксами **-ин-, -ін(-їн-), -ов-, -ів- (-їв-), -ев-(-єв-)**: *Беляєв, Мішуков, Федяєва, Кострубіна, Томіліна* і подібні. Не торкаючись питання правопису названих суфіксів, зазначимо такі особливості відмінювання прізвищ:

- прізвища чол. роду в давальному відмінку мають тільки закінчення *-у*: *Беляєву, Мішукову, Прохоренкову* (хоча іменники II відміни, за якими змінюються ці прізвища, мають паралельні закінчення: *ректоріві – ректору*);
- уживається два паралельні варіанти українських жіночих прізвищ, утворених від чоловічих із присвійними суфіксами *-ів, -ин*: перший варіант сприймається як іменникові утворення на приголосний і залишається незмінним у відмінкових формах: *Тетяна Лесів – Тетяни Лесів – Тетяні Лесів – Тетяну Лесів – (на) Тетяні Лесів – Тетяно Лесів!* Другий варіант набуває закінчення *-а* і відмінюється як прикметник жіночого роду (сьогодні така видозміна вважається неофіційною): *Тетяна Лесіва – Тетяни Лесіві* (хоча за законами української мови

повинно бути чергування – *Лесевої*) – *Тетяні Лесівій (Лесевій)* – *Тетяну Лесіву (Лесеву)* – *Тетяною Лесівною (Лесевою)* – *(на) Тетяні Лесівій (Лесевій)*.

Слов'янські чоловічі та жіночі прізвища, які закінчуються на –*их*, не змінюються: *Черних, Разлівінських*.

Зустрічаються подвійні прізвища, наприклад *Гаркуша-Шевельова*. І хоча це явище серед студентів і викладачів нашого навчального закладу не поширене, варто звернути увагу на відмінювання таких прізвищ. Обидва компоненти змінюються, якщо вони оформлені на кшталт описаних вище прізвищ, які відмінюються: **Р.** *Гаркуші - Шевельової*; **Д.** *Гаркуші-Шевельовій*; **З.** *Гаркушу -Шевельову* і далі. У прізвищах *Мельник – Богуславська, Денисенко- Івіна* змінюється тільки друга частина, оскільки перша частина на означення осіб жіночого роду не відмінюється. Відповідно, якщо друга частина у прізвищах жіночого роду не змінюється, відмінюватися буде тільки перша: *Москвичова- Сидоренко, Москвичову-Сидоренко*. У прізвищах чоловічого роду змінюються обидва компоненти: *Іващенко- Климчук, Іващенко-Климчука*.

Знання правил відмінювання українських прізвищ, які є частиною лексичного складу мови, дозволяють правильно вживати цей компонент найменування особи, наприклад, у документах. А оскільки правильність є однією із критеріїв культури мовлення, то, безперечно, про мовленнєву культуру укладача документа свідчить правильне вживання відмінкових форм прізвищ.